

ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ КОГЕЗІЇ

У статті розглядається лінгвістична характеристика лексико-семантичної когезії. Узагальнено сутність когезії як домінуючої категоріальної характеристики тексту. Виділено типи повторення як лексичний і семантичний засіб забезпечення когезії в тексті.

Ключові слова: переклад, перекладацький аналіз, лексико-семантична когезія, типи повторень.

Адекватний письмовий переклад неможливо здійснити без відповідного перекладацького аналізу вихідного текстового матеріалу [4, с. 4]. За Д. Робінсон, переклад, у першу чергу, є процесом, а перекладацький аналіз – складовою частиною цього процесу, результатом якого є перекладений текст [5, с. 12].

Перша складова частина процесу перекладу передбачає виявлення в тексті повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, встановлення "семантичного ядра" шляхом визначення центральних і маргінальних речень за М. Ноеу (1991). Перекладацький аналіз тексту включає також його прагматичний і стилістичний аналіз. Наступний етап перекладацької діяльності – власне переклад, а на кінцевому етапі – редагування перекладеного тексту і порівняння його з текстом оригіналу [4, с. 4-5; 7].

Питання повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в тексті було предметом дослідження С. Є. Максимова, М. Ноеу та ін. Проблему ідентифікації повторень та створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку вивчали І. В. Арнольд, К. І. Белоусова, С. Є. Максимов, М. Ноеу та ін. Питання прагматичного і стилістичного аналізу тексту розглядають І. В. Арнольд, І. Р. Гальперін, М. Н. Кожина, С. Є. Максимов, Г. Г. Почепцов, О. О. Селіванова, J. Austin та ін. Для нас особливий інтерес представляє вивчення питання зв'язків між реченнями, які утворено шляхом лексико-семантичних повторень, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, встановлення "семантичного ядра" шляхом визначення центральних і маргінальних речень за М. Ноеу (1991).

На очевидність практичного застосування методу виявлення повторень у перекладі вказує С. Є. Максимов: "Якщо перекладач не знає певного слова, він має можливість розпізнати його з подальшого тексту завдяки повторенням... Інше практичне застосування цього методу – це здійснення стислого переказу тексту (англ. "*making summaries of the text*")". Автор зауважує, що виконання цього завдання забезпечує швидкий доступ до важливої інформації, яка потрібна сьогодні багатьом компаніям та організаціям [6, с. 39].

З огляду на це, актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичної когезії у текстах різних функціональних стилів мови з метою створення вагомого інструменту для подальшої перекладацької діяльності.

Метою статті є розглянути лінгвістичну характеристику лексико-семантичної когезії.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Узагальнити сутність когезії як домінуючої категоріальної характеристики тексту.
2. Виділити типи повторень як лексичний і семантичний засіб забезпечення когезії в тексті.

За О. Селівановою, текст – це інформаційна структура, одна з форм мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини, що слугує засобом комунікації і реалізується в єдиній системі мовних форм. Важливою ознакою цієї системи є зв'язність [9, с. 32].

Проаналізувавши низки відомих наукових теорій, присвячених вивченню загальних властивостей тексту, зокрема, теорію Р. де Богранда та В. Дресслера, виділяємо сім обов'язкових істотних рис, що роблять текст текстом, а саме: когезія, когерентність, інтенціональність, акцептабельність, інформативність, ситуативність та інтертекстуальність. У сучасній лінгвістиці сукупність таких текстових властивостей пов'язується з поняттям "текстуальність" (пор.: англ. *Texture*, нім. *Textlichkeit*, *Textur*, *Texthaftigkeit*) [13, с. 31].

Дослідники визначають когезію (зв'язність) та когерентність (цілісність) як перші дві важливі категорії: когезія означає принципи, що сполучають елементи поверхні тексту в організоване ціле, вони передаються граматичними засобами, тоді як когерентність експлікується семантико-прагматичними відношеннями [13, с. 39].

Зазначимо, що двом транслітерованим з англійської мови термінам "когезія" (анг. "*cohesion*") та "когерентність" (англ. "*coherence*") у вітчизняній традиції протистоїть свій аналог – зв'язність, що у різних наукових контекстах зближується з когезією або з когерентністю, або з тією та іншою водночас. Однак

завдяки поліфункціональності, що передбачає приналежність поняття "зв'язність" як до системи загальнонаціональної мови, так і до лінгвістичної терміносистеми, немає однаковості в його використанні.

На зв'язність як на одну з текстових категорій вказують А. І. Новиков (1983), Н. В. Шевченко (2003), О. О. Селіванова (2004) [8, с. 25-30; 8, с. 191-240]. За О. О. Селівановою, зв'язність є провідною категорією тексту, оскільки саме ця категорія забезпечує його функціонування як цілісного структурно-семантичного утворення [9, с. 211].

Натомість, у спеціальній літературі, присвяченій англістиці, частіше використовують саме англомовний термін "когезія". Наприклад, І. Р. Гальперін дотримується розуміння когезії, запропонованого представниками лондонської лінгвістичної школи М. А. К. Галлідеєм і Р. Газаном, згідно з яким "когезія виявляє, як текст організований в семантичне ціле (*semantic edifice*)" [2, с. 85]. Вчений також використовує термін "граматична когезія" (англ. "*grammatical cohesion*") для позначення граматичних засобів забезпечення когезії в тексті, таких, як: вживання сполучників, прийменників, узгодження часових форм дієслова, складнопідрядних і складносурядних синтаксичних конструкцій.

Незважаючи на численність досліджень, у текстолінгвістиці немає однаковості щодо розуміння зв'язності. Услід за О. Л. Каменською, З. Я. Тураєвою, Н. С. Валгіною, З. І. Хованською, О. І. Москальською, виділяємо такі підходи щодо її тлумачення: психологічний, референційний, формально-граматичний і психолінгвістичний підходи. Психологічний підхід ґрунтується на тлумаченні зв'язності як категорії мислення, яка відображає зв'язність компонентів ідеальної моделі світу в свідомості індивіда [3, с. 23]. Відповідно до референційного підходу, зв'язність схарактеризовано як категорію, що відображає глибинні зв'язки та характер створеної в тексті об'єктивної дійсності, де наявний усезагальний зв'язок явищ [11, с. 109]. Формально-граматичний підхід визначає зв'язність як взаємодію між текстовими компонентами, що на структурному рівні тексту експлікують засоби мови [1; 7]. Психолінгвістичний підхід до розгляду питань зв'язності тексту передбачає її аналіз у двох аспектах: 1) зв'язність – це наявність зв'язків (формальних або семантичних) усередині текстових одиниць і між ними; 2) зв'язність – це семантична цілісність тексту [12].

У межах психолінгвістичного підходу до тлумачення зв'язності спостерігаємо тенденцію її ототожнення з цілісністю. Взаємодію між цими двома категоріями дослідники визначають по-різному. Зокрема, З. І. Хованська цілісність підпорядковує зв'язності й кваліфікує її як зв'язність, що зумовлює об'єднання фактів і явищ в єдине семантично замкнене ціле [12]. Натомість О. І. Москальська підпорядковує зв'язність цілісності й розглядає першу як одну з особливостей, одну зі складників останньої [7].

Фокусуючись на необхідності розмежування зв'язності й цілісності, вчені наводять низку ознак, що допомагають розмежувати ці дві категорії. Цілісність – психолінгвістична категорія, зумовлена концептуальною єдністю тексту, зв'язність – лінгвістична категорія, що забезпечує семантичну й формальну єдність тексту та репрезентована засобами мови. Цілісність тексту можна встановити лише після його прочитання й сприйняття. Натомість зв'язність можна встановити в процесі читання тексту. Цілісність і зв'язність є взаємопов'язаними категоріями, але не взаємозумовленими. Цілісність не завжди передбачає наявність у тексті формальної зв'язності. І навпаки, текст, що є формально зв'язним, не завжди становить семантичну єдність, тобто не завжди є цілісним [8; 10]. Звідси, зв'язність розглядається як структурна величина, а цілісність як смислове наповнення.

Таким чином, текст виявляє себе в різних категоріях, серед яких найбільш значущою є когезія, оскільки саме вона уможливує існування тексту як цілісного структурно-семантичного утворення. Відтак, ми розглянемо повторення як лексико-семантичний засіб забезпечення когезії в тексті.

Проведений аналіз сутності когезії дає нам змогу стверджувати, що когезія є однією з найважливіших категоріальних характеристик тексту. Вона допомагає зрозуміти текст у цілому і, відповідно, правильно його перекласти рідною мовою.

Важливим видом когезії в тексті, на думку Halliday, Hasan (1976), Ноеу (1991), є лексична або лексико-семантична когезія (англ. "*lexical or lexical and semantic cohesion*") [6, с. 26]. Лексико-семантична когезія забезпечується зв'язками між реченнями, утвореними шляхом лексико-семантичного повторення (англ. "*repetition links*"), тобто наявністю в реченні лексичних одиниць (слів або словосполучень), які відновлюють певні елементи з попередніх речень для надання про них нової інформації [14, с. 268].

Услід за С. Є. Максимовим, визначимо головні типи повторень, які можна спостерігати між реченнями в текстах різних функціональних стилів: 1) просте лексичне повторення (англ. "*simple lexical repetition*"); 2) складне лексичне повторення (англ. "*complex lexical repetition*"); 3) проста парафраза (англ. "*simple paraphrase*"); 4) складна парафраза (англ. "*complex paraphrase*"); 5) кореферентне повторення (англ. "*co-reference repetition*"); 6) субституція (англ. "*substitution*") [6, с. 27-28]. Проаналізуємо кожний тип повторень окремо.

Просте лексичне повторення формується у випадку, якщо лексична одиниця повторюється у тексті без значних змін. Наприклад, іменник в однині набуває форму множини, а дієслово в теперішньому часі – форму минулого часу, активний стан перетворюється на пасивний, займенник у називному відмінку замінюється на займенник у непрямому відмінку тощо. Зауважимо, що простим лексичним повторенням вважається повторення лише повнозначних слів (англ. "*lexical words*"). Лексичне повторення службових слів (англ. "*grammatical words*" – артиклі, прийменники, сполучники, допоміжні дієслова, частки) не розглядається.

Складне лексичне повторення утворюється, коли дві лексичні одиниці не є схожими, проте мають однакову лексичну морфему; вони також можуть бути ідентичними, але належати до різних частин мови та, відповідно, виконувати різні граматичні функції. Антоніми, які мають спільні лексичні морфеми, також розглядаються як складне лексичне повторення.

Проста парафраза має місце у випадках, коли одна лексична одиниця замінюється іншою, при цьому її значення суттєво не змінюється. До простої парафрази відносяться більшість контекстуальних синонімів.

Складна парафраза – це заміна однієї лексичної одиниці на іншу з протилежним значенням (антонімом), що не має спільної лексичної морфеми. Складна парафраза також має місце, коли одна лексична одиниця є комплексним лексичним повторенням іншої і одночасно простою парафразою третьої лексичної одиниці. У цьому випадку складна парафраза спостерігається між другим і третім словом. Це семантичне явище називається трикутник-сполучення (англ. "*link-triangle*").

Кореферентне повторення утворюється, коли два слова, інтерпретуючись, мають однакового референта і стосуються однакового об'єкта реального світу в даному контексті.

Субституція – це заміна одних лексичних одиниць на інші, зокрема, іменників на займенники (особові та вказівні) [6, с. 27-28; 14, с. 52-55].

З огляду на характеристику типів повторень, розглянемо правила утворення зв'язків між реченнями в тексті шляхом лексико-семантичного повторення за М. Ноеу (1991):

1. Зв'язок (англ. "*link*") утворюється між реченнями, які мають однакову лексичну одиницю.

2. Зв'язки, утворені шляхом лексико-семантичного повторення в межах одного речення, не розглядаються.

3. За умови утворення 3-х і більше зв'язків між двома реченнями, утворюється лексико-семантичний вузол або бонд (англ. "*bond*") [6, с. 32; 14, с. 91].

Такий підхід дозволяє виділити центральні та маргінальні речення (англ. "*central and marginal sentences*"). Речення, які мають максимальну кількість вузлів лексико-семантичного зв'язку або бондів з іншими реченнями, є центральними (англ. "*central sentences*"). Такі речення несуть у собі основну інформацію і утворюють семантичне ядро тексту (англ. "*semantic nucleus*"), оскільки є найважливішими для його розуміння, інтерпретації та перекладу. У свою чергу, речення, які мають недостатню кількість вузлів лексико-семантичного зв'язку або бондів з іншими реченнями, вважаються маргінальними (англ. "*marginal sentences*"). Такі речення несуть у собі додаткову інформацію і мають меншу семантичну цінність [6, с. 36-37; 14, с. 43].

Зазначимо, що судження про центральні та маргінальні речення у певній мірі є суб'єктивними, але, як наголошує С. Є. Максимов, такий підхід базується на реальних лінгвістичних фактах у рамках методології, яку пропонує М. Ноеу (1991).

У ході нашого дослідження виявлено альтернативний підхід щодо визначення основної та другорядної інформації під час аналізу та розуміння текстів, який пропонує І. В. Арнольд (1981; 1990). Авторка виділяє "сильні" і "слабкі" позиції (англ. "*strong and weak positions*"). Так, до "сильних" позицій відносяться заголовки тексту, його початок і кінець, абзаци, що містять основну інформацію, всі інші, відповідно, – до "слабких" позицій. І. В. Арнольд наголошує, що теорія "сильної" позиції є важливим компонентом стилістичного контексту (англ. "*essential component of stylistic context*"). Однак, інші автори (Н. А. Монаков, Г. Г. Москальчук (1999); К. І. Белоусов, Г. Г. Москальчук (2004)) вважають, що "сильні" і "слабкі" позиції, на які вказує І. В. Арнольд, зумовлені кількістю повторень [6, с. 27; 14, с. 52-55].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що важливим видом когезії у тексті є лексико-семантична когезія, яка забезпечується зв'язками між реченнями, утвореними шляхом лексико-семантичного повторення. Вслід за Ноеу (1991), ми виділяємо просте лексичне повторення, складне лексичне повторення, просту парафразу, складну парафразу, кореферентне повторення, субституцію. Між реченнями, які мають однакову лексичну одиницю, утворюється зв'язок; за умови утворення 3-х і більше зв'язків між двома реченнями утворюється лексико-семантичний вузол або бонд. Такий підхід дозволяє виділити в тексті центральні речення, які утворюють "семантичне ядро" тексту, та маргінальні речення.

У зв'язку з цим, необхідне вивчення питання ідентифікації повторень у текстах різних ФСМ. Додаткової уваги потребує створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, за М. Ноеу (1991), та встановлення "семантичного ядра" шляхом визначення центральних і маргінальних речень.

Використані джерела

1. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
3. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 151 с.
4. Кияк Т. Р. Перекладознавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – К. : Київський ун-т, 2009. – 544 с.

5. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. – М., 2001. – Т. 1. – С. 72–81.
6. Максимов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська і українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу: навч. посіб. / С. Є. Максимов. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Ленвіт, 2012. – 203 с.
7. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
8. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация / А. И. Новиков. – М. : Наука, 1983. – 215 с.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
10. Сорокин Ю. А. Текст, цельность, связность, эмотивность / Ю. А. Сорокин // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М. : Наука, 1982. – С. 61–75.
11. Тураева З. Я. Лингвистика текста : Текст, структура и семантика / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
12. Хованская З. И. Категория связности и смысловое развертывание коммуникации / З. И. Хованская // Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1980. – Вып. 158. – С. 100–119.
13. de Beaugrande R. Factors in a Theory of Poetic Translating / R. De Beaugrande. – Assen : Van Gorcum, 1978. – 212 p.
14. Hoey M. Patterns of Lexis in Text / M. Hoey. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 276 p.

Стрелецкая С. В.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ КОГЕЗИИ

В статье рассматривается лингвистическая характеристика лексико-семантической когезии. Обобщена суть когезии как доминантной категориальной характеристики текста. Выделены типы повторений как лексический и семантический способ обеспечения когезии в тексте.

Ключевые слова: *перевод, переводческий анализ, текст, лексико-семантическая когезия, типы повторений.*

Striletska S. V.

THE LINGUISTIC DESCRIPTION OF LEXICO- SEMANTIC COHESION

The linguistic description of lexico-semantic cohesion is highlighted in this article. The essence of cohesion as a dominating category of text description is summarized. The types of repetitions as lexico-semantic means of cohesion ensuring in the text are singled out.

Key words: *translation, translation analysis, text, lexico-semantic cohesion, types of repetitions.*

Стаття надійшла до редакції 30.08.14